

HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLIHNING ILMIY-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Boboyeva O‘g‘iloy Tolib qizi

Navoiy davlat universiteti

Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22806002>

Qabul qilindi: 10-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 16-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 17-sentabr 2026-yil

Annotatsiya:

Mazkur tezisdá huquqbuzarliklarning oldini olishning ilmiy-pedagogik mexanizmlari, ularning mazmun-mohiyati hamda ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, yoshlar o‘rtasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish, huquqbuzarlikka moyil xulq-atvorning oldini olishda pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Huquqiy tarbiyani tizimli tashkil etish, profilaktik tadbirlarni ta’lim muassasalari, oila va jamoatchilik hamkorligida olib borish huquqbuzarliklarning oldini olishning muhim omili sifatida asoslanadi. Tezisdá shaxsning ijtimoiy faolligi, mas’uliyat hissi va qonunlarga hurmatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik mexanizmlarning samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar:

huquqbuzarlik, huquqbuzarliklarning oldini olish, profilaktika, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya, ilmiy-pedagogik mexanizmlar, yoshlar, ta’lim-tarbiya, profilaktik faoliyat, oila va jamoatchilik hamkorligi, ijtimoiy mas’uliyat.

Bugungi kunda jamiyatda huquqiy tartibni ta’minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda huquqbuzarliklarning oldini olish muhim ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda nafaqat huquqiy, balki ilmiy-pedagogik yondashuvlardan foydalanish ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlarning huquqiy ongi, dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvori bevosita ta’lim-tarbiya jarayoni bilan bog‘liq.

Huquqbuzarliklarning oldini olish jarayonida ilmiy-pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bir qator o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab oladi. Avvalo, mazkur mexanizmlarning maqsadli, tizimli, uzluksiz va shaxsga yo‘naltirilgan bo‘lishi talab etiladi. Chunki yoshlarning huquqiy xulq-atvori faqat huquqiy bilimlarning mavjudligi bilan emas, balki ushbu bilimlarning kundalik faoliyatda namoyon bo‘lishi, shaxsiy e’tiqod va qadriyatlarga aylanishi bilan belgilanadi. Huquqiy tarbiya jarayonida “bilim–munosabat–ko‘nikma–xulq-atvor” izchilligiga amal qilish muhimdir. Bunda dastlab yoshga huquqiy bilim beriladi, keyinchalik ushbu bilimlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiriladi, huquqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasi rivojlantiriladi va natijada qonuniy xulq-atvor shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, huquqbuzarliklarning oldini olish faqat huquqiy ma’lumot berish emas, balki shaxsning huquqiy tafakkuri va xulq-atvorini shakllantirish jarayoni sifatida qaralishi lozim. Ilmiy-pedagogik mexanizmlarning muhim tarkibiy qismlaridan biri pedagogik diagnostika hisoblanadi. Pedagogik diagnostika orqali o‘quvchi yoki talabaning huquqiy bilim darajasi, ijtimoiy munosabatlari, jamoaga moslashuvi, mulot madaniyati, mas’uliyat hissi hamda xulq-atvoridagi o‘zgarishlar aniqlanadi. Bunday diagnostika natijalari asosida umumiy profilaktik tadbirlardan tashqari, alohida shaxsga moslashtirilgan pedagogik yordam ko‘rsatish imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek,

huquqbuzarliklarning oldini olishda erta profilaktika tamoyili alohida ahamiyatga ega. Yoshda salbiy xulq-atvor shakllanib bo'lgandan keyin unga ta'sir ko'rsatishdan ko'ra, muammoning dastlabki belgilarini aniqlash va o'z vaqtida pedagogik yordam ko'rsatish samaraliroqdir. Masalan, ta'limga qiziqishning pasayishi, darslarni muntazam qoldirish, jamoa bilan nizolashish, tajovuzkor xatti-harakatlarning kuchayishi, o'zlashtirishning keskin pasayishi yoki ijtimoiy aloqalarning o'zgarishi pedagogik kuzatuvni kuchaytirishni talab qilishi mumkin. Bunda mazkur belgilarni avtomatik ravishda huquqbuzarlikka moyillik sifatida baholash emas, balki individual pedagogik yordamga ehtiyoj mavjudligining signali sifatida ko'rish maqsadga muvofiq.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham muhim natija beradi. An'anaviy ma'ruza va suhbatlar bilan bir qatorda, keys-stadi, rolli o'yinlar, munozara, debat, "aqliy hujum", muammoli vaziyatlar, huquqiy viktorinalar va treninglardan foydalanish yoshlarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Masalan, o'quvchilarga kundalik hayotda uchralishi mumkin bo'lgan huquqiy vaziyat berilib, undan chiqish yo'lini mustaqil topish taklif etiladi. Bunday mashg'ulotlar yoshlarni qonun talablarini shunchaki yodlashga emas, balki huquqiy vaziyatni tahlil qilish va mas'uliyatli qaror qabul qilishga o'rgatadi. Yana bir muhim mexanizm — oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligidir. Yoshlarning xulq-atvoriga ta'lim muassasasidagi muhit bilan bir qatorda oilaviy munosabatlar, tengdoshlar guruhi va mahalladagi ijtimoiy muhit ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli profilaktik ishlarni faqat pedagog zimmasiga yuklash yetarli emas. Ota-onalar bilan pedagogik maslahatlar, davra suhbatlari, individual suhbatlar va hamkorlikdagi tarbiyaviy tadbirlarni muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda ota-onalarning pedagogik va huquqiy savodxonligini oshirish ham profilaktikaning muhim sharti hisoblanadi. Ota-onalar farzandining huquq va majburiyatlarini bilishi, uning qiziqishlari va do'stlari bilan munosabatlariga e'tibor qaratishi, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga ko'maklashishi lozim. Oiladagi o'zaro hurmat, ishonch va ochiq muloqot bolaning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan tarbiyaviy omillardan biridir.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish ham alohida pedagogik mexanizm sifatida qaralishi mumkin. Yoshlarning sport, san'at, kitobxonlik, texnologiya, ijodiy loyihalar, turli to'garaklar va ijtimoiy loyihalarga jalb etilishi ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yoshlarning o'z qiziqishlariga mos faoliyat turini tanlashiga imkon berish ularning o'z-o'zini namoyon qilish ehtiyojini konstruktiv yo'nalishga yo'naltirish imkonini beradi.

Huquqbuzarliklarning oldini olishning ilmiy-pedagogik mexanizmlari deganda shaxsda qonunga hurmat, huquqiy ong, huquqiy madaniyat va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga qaratilgan ta'limiy, tarbiyaviy va profilaktik faoliyatlar tizimi tushuniladi. Ushbu mexanizmlar orqali yoshlarning huquqiy bilimlarini oshirish, ularni jamiyatda belgilangan axloqiy va huquqiy me'yorlarga rioya qilishga o'rgatish hamda salbiy xatti-harakatlarning oldini olish mumkin. Huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga turli omillar, jumladan, oiladagi nosog'lom muhit, tarbiyadagi e'tiborsizlik, tengdoshlar ta'siri, huquqiy bilimlarning yetarli emasligi, bo'sh vaqtning mazmunli tashkil etilmasligi va ijtimoiy muhitdagi ayrim salbiy holatlar sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli huquqbuzarliklarning profilaktikasida faqat jazolash yoki huquqiy choralar bilan cheklanib qolmasdan, uning sabab va shart-sharoitlarini pedagogik nuqtayi nazardan o'rganish zarur. Ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiyani tizimli tashkil etish huquqbuzarliklarning oldini olishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Bunda o'quvchi va talabalarga Konstitutsiya, qonunlar, inson huquqlari va majburiyatlari haqida tushuncha berish bilan birga, olingan huquqiy bilimlarni kundalik hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Huquqiy mavzulardagi suhbatlar, davra suhbatlari, munozaralar, treninglar, huquqiy targ'ibot tadbirlari va amaliy mashg'ulotlar yoshlarning huquqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olishda individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Har bir yoshning psixologik xususiyatlari, qiziqishlari, ijtimoiy muhiti va xulq-atvoridagi o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash profilaktik ishlarning samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, huquqbuzarlikka moyil bo'lgan yoki tarbiyasida muayyan muammolar kuzatilayotgan yoshlar bilan individual profilaktik va pedagogik ishlarni olib borish zarur. Mazkur jarayonda oila, ta'lim muassasasi va mahalla hamkorligi ham alohida o'rin tutadi. Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyatini oshirish, pedagoglar va mahalla faollarining hamkorligini kuchaytirish orqali yoshlarning ijtimoiy muhitini yaxshilash mumkin. Bunday hamkorlik huquqbuzarlikning dastlabki belgilarini aniqlash, uning sabablarini o'rganish va o'z vaqtida tegishli profilaktik choralarni ko'rish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarliklarning oldini olishda ilmiy-pedagogik mexanizmlardan samarali foydalanish yoshlarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, ularda qonunga hurmat va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishning muhim vositasidir. Profilaktik faoliyatni ta'lim-tarbiya jarayoni bilan uyg'unlashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish hamda oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik hamkorligini yo'lga qo'yish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish samaradorligini oshirish mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023-yil.
2. Rixsitillayev S., Narziyev S. Profilaktika inspektorining huquqbuzarliklarning yakka tartibdagi profilaktikasini tashkil etish faoliyati // Development of Pedagogical Technologies in Modern Sciences. -2024. - Vol. 3, №5. -B. 47–51.
3. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonunining mazmun va mohiyati. -2022-yil.
4. Mavlonova R., To'rayeva O. Holiqberdiyev K. Pedagogika. - Toshkent: O'qituvchi 2024-yil.

Аннотация:

В данной статье рассматриваются научно-педагогические механизмы профилактики правонарушений, их содержание и значение в образовательном и воспитательном процессе. Анализируются вопросы формирования правового сознания и правовой культуры молодежи, а также эффективного применения педагогических подходов в предупреждении противоправного поведения. Особое внимание уделяется системной организации правового воспитания и взаимодействию образовательных учреждений, семьи и общественности в профилактике правонарушений. Обосновывается необходимость развития у молодежи социальной ответственности, активной гражданской позиции и уважения к закону. В работе также представлены рекомендации по повышению эффективности научно-педагогических механизмов профилактики правонарушений.

Ключевые слова:

правонарушение, профилактика правонарушений, предупреждение правонарушений, правовое сознание, правовая культура, правовое воспитание, научно-педагогические механизмы, молодежь, образование и воспитание, профилактическая деятельность, взаимодействие семьи и общественности, социальная ответственность.

Abstract:

This thesis examines the scientific and pedagogical mechanisms for preventing offenses and highlights their significance in the educational and upbringing process. It analyzes the role of legal education in developing young people's legal awareness and legal culture, as well as pedagogical approaches aimed at preventing delinquent behavior. The study emphasizes the importance of systematic legal education and cooperation among educational institutions, families, and the community in preventing offenses. It also presents recommendations for improving the effectiveness of scientific and pedagogical mechanisms aimed at developing individuals' social responsibility, active citizenship, and respect for the law.

Keywords:

offenses, prevention of offenses, prevention, legal awareness, legal culture, legal education, scientific and pedagogical mechanisms, youth, education and upbringing, preventive activities, family and community cooperation, social responsibility.